Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

"Ambivalenser og strategiske valg"

Om problemer i kvindebevægelsen og i feministisk teori omkring forskels- og lighedsbegreberne

Dahlerup, Drude

Publication date:
2001

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

Link to publication from Aalborg University

Citation for published version (APA):
Dahlerup, D. (2001). *"Ambivalenser og strategiske valg": Om problemer i kvindebevægelsen og i feministisk teori omkring forskels- og lighedsbegreberne*. Aalborg Universitet.

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from vbn.aau.dk on: April 16, 2024

TEKST NR. 3-2001

"AMBIVALENSER OG STRATEGISKE VALG"

OM PROBLEMER I KVINDEBEVÆGELSEN OG I FEMINISTISK TERORI OMKRING FORSKELS- OG LIGHEDSBEGREBER

AF
DRUDE DAHLERUP

TEKST NR. 3-2001

Ambivalenser og strategiske valg

Om problemer i kvindebevægelsen og i feministisk teori omkring forskels- og lighedsbegreberne

AF
DRUDE DAHLERUP

DENNE TEKST ER PUBLICERET PÅ SVENSK I KVINNOVETENSKAPLIG TIDSKRIFT, NR. 1, 2001
ENGLISH SUMMARY

GEP – FORSKNINGSPROGRAM OM KØN, MAGT OG POLITIK
2001

Drude Dahlerup
Ambivalenser og strategiske valg
Om problemer i kvindebevægelsen og i feministisk teori omkring forskels- og lighedsbegreberne

Denne tekst er publiceret på svensk i Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 1, 2001

GEP-TEKSTSERIE NR. 32001
Lay-out: Susanne Poulsen
Design: Gitte Blå
Tryk: UNI.PRINT, Aalborg Universitet, 2001

ISSN: 1397-7903

GEP-TEKSTSERIE rummer udgivelser fra Forskningsprogrammet: Køn, magt og politik. Programmet, der er finansieret af Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd, løber frem til år 2001.

GEP-TEKSTSERIE kan bestilles hos GEP sekretariatet:
Susanne Poulsen, Institut for Historie, Internationale Studier og Samfundsforhold, Fibigerstræde 2, 9220 Aalborg Ø, tlf.: +45 96 35 83 10, fax: +45 98 15 32 98, e-mail: sus@humsamf.auc.dk, www.humsamf.auc.dk/gep/

Ambivalenser og strategiske valg

Om problemer i kvindebevægelsen og i feministisk teori omkring forskels- og lighedsbegreberne.[i]

Af Drude Dahlerup

Diskussionen om begrebsparret særart-lighed eller forskelle-ligheder synes aldrig at ophøre. I det mindste ikke i Sverige. Som underviser i Sverige modtager jeg til stadighed studenteropgaver, som skriver, at der er to hovedlinier inden for feminismen: lighedsfeminismen kontra forskelsfeminismen. Også i Danmark hører man dette. Som analytiske begreber er disse dikotomier imidlertid tvivlsomme.

Debatten om relevansen af begrebsparret *equality versus difference* har raset i både amerikansk og europæisk forskning siden 1980'erne (Eduards 1983, Hirdman 1986 og 1992, Berggren 1987, Ravn 1989, Scott 1988, Bacchi 1990, Evans 1995, Melby 1995, Manns 1997, Dahlerup 1998, Bulbeck 1998). Diskussionen om særart versus lighed handlede oprindeligt om, hvordan vi i forskningen skulle karakterisere den ældre kvindebevægelses ideer. Men nu er diskussionen flyttet til en debat om karakteren af kvindebevægelsen i 1960-80'erne og op til idag.

I bogen *Kvinnor mot kvinnor* fra 1999 taler Ulla Wikander til min forbavselse om, at den nyera bevægelsens fald i Sverige skyldtes, at 'jämlighedsfeminismens' afløstes af en ny 'särartsfeminisme', hvor kvindeligt håndarbejde og 'kvinnokulturen' kom i højsædet. På grundlag af min egen forskning i denne periodes feminisme vil jeg stille mig kritisk til denne karakteristisk (Dahlerup 1998).

Debatten har fået fornyet relevans på grund af den nye og udbredte brug af begrebet 'essentialisme', inden for især poststrukturalistisk feministisk teori. Inden flere studenter begynder at skrive, at stort set al feminisme inden postmodernismen var 'essentialistisk', var det måske på sin plads at tage diskussionen op igen.

Hvad er særartsfeminisme egentlig? Hvad er 'essentialisme'? Er det bagstræberiske biologister eller blot feminister, der er trætte af ligestillingens dilemma: at manden ofte bliver normen for forandringen? Hvad var biologi og hvad der var socialt bestemt i kvindestemmeretskvindernes ide om "samfundsmoderligheden" - og er spørgsmålet overhovedet vigtigt?

Et af problemerne er, at der ofte gøres en sammenblanding af forskel (særart) versus lighed som analytiske redskaber i forskningen på den ene side og på den anden side den faktiske brug af særart-lighed i kvindebevægelsens egne diskussioner.

I denne artikel vil jeg især diskutere nogle vigtige svenske bidrag til denne debat om feminismens ideer ud fra tre efter min mening tvivlsomme teser[ii]. Jeg inddrager i diskussionen min egen forskning om den nye og ældre danske kvindebevægelse samt enkelte norske forfattere. Formålet med artiklen er videnskabsteoretisk: at analysere hvordan forskerne har anvendt begrebsdikotomier så som særart-lighed og at diskutere anvendbarheden af disse dikotomier. Diskussionen gælder selve begrebsindeholdet, men også frugtbarheden af selve dikotomiseringen som analytisk værktøj.

Jeg bringer citater fra den skandinavisk kvindebevægelses aktører, som læseren selv kan forsøge at analysere. De illustrerer vanskelighederne med at anvende disse begrebslige dikotomier på konkrete historiske udsagn.

Jeg vil argumentere for nødvendigheden af et *systematisk synkront perspektiv* i studiet af feminismens krav og ideologi. Det indebærer, at feministiske ideer kun kan forstås ud fra deres samtidige kontekst. Forskeren må forsøge at identificere, hvad man implicit argumenterede i mod. Også diakrone analyser, hvor man sammenligner ideer i forskellige perioder, må tage udgangspunkt i ideernes placering i deres samtid, og altså indeholde et synkront perspektiv. Selv om det ikke ses umiddelbart, så baserede feministerne, der i 1848 hævdede, at "alle mænd og kvinder er skabt lige" sig formentlig mere på biologisk tankegang end 1970'er-feministen, der på sin plakat skrev: "jeg er glad fordi jeg er kvinde"[iii].

Det er forskerens opgave at gå bag om udsagnene og samtidig forsøge at udrede de dilemmaer og strategiske valgmulighederne, som var med til at præge udsagnene i deres samtid. Det er min konklusoin, at når kvindebevægelsen, den ældre såvel som den nyere, har søgt efter nye kvindeidentiteter i et samfund karakteriseret af overdetermination og diskrimination af netop kønnet, så befinder man sig i en verden fuld af ambivalenser og strategiske dilemmaer.

Når begreberne særart, lighed, forskel, ligestilling er så uklare, skal vi da ikke opgive dem helt? Er de overhovedet så vigtige? Der er bestemt andre dimensioner, der har været mindst lige så vigtige i feminismen, bl.a. tilpasning kontra oprør, køn kontra klasse, partipolitisk neutralitet kontra partipolitik - og som mange forskere har påpeget, gik spørgsmålene om kønnenes natur og roller ofte på tværs af disse andre skel (Hirdman 1986 og 92, Dahlerup 1973 og 1998, Manns 1997, Rönnbäck 2000). Men jeg vil alligevel argumentere for, at de er et overordentligt vigtigt studierobjekt for forskningen, fordi generationskonflikter og generationsdynamikken i kvindebevægelsen og mange andre konflikter internt i kvindebevægelsen ofte har udfoldet sig omkring de uklare begreber om lighed, særart og forskellighed.

De intene konflikter hænger sammen med de eksterne: Når kvindebevægelsen gennem historien har krævet ligestilling, er man igen og igen blevet mødt med anklagen, al denne ligestilling tenderer mod at ødelægge forskellene mellem de to køn og gøre kønnene ens. Spørgsmålet er, om ikke kvindebevægelsen alt for ofte har ladet sig lokke ind i den fælde at acceptere modstillingen mellem lighed og særart?

Et eksempel fra 1887.

Astrid Stampe, senere gift Feddersen, var en af de ledende kvinder i Dansk Kvindesamfund (DK). Astrid Stampe var hun liberal og grundtvigianer, som de fleste andre i DK på den tid. I en kraftfuld pjece fra 1887 skriver hun bl.a.:

"Der siges så ofte, at kvinden ikke egner sig til at være læge, professor, sagfører o.s.v., og at hun altid vil ligge under i væddekampen med manden. Om kvindens åndelige ævner er ringere end mandens, véd jeg ikke - jeg tror det ikke; derimod tror jeg, at de tildels er af en anden art. Men ét ved jeg, at ingen kan sige, hvor meget kvinden magter, når hun aldrig har fået lov at prøve sine kræfter."....

"Når vi kræver del i vort lands styrelse, er det ikke af forfængelighed og magtsyge, fordi vi ikke vil stå tilbage for mændene i rettigheder, men fordi vi føler, at der trænges til den kvindelige medhjælp i løsningen af samfundets opgaver."

Fra *Kvindesagen. En kortfattet redegørelse*. Kjøbenhavn 1887, s.19-20.

Er det muligt ud fra begreberne særart eller lighed at karakterisere Astrid Stampes udsagn? Hun mente, kvinder er lige så kloge som mænd, og hun arbejdede ihærdigt for, at kvinder skal få adgang til samme positioner som mænd, bl.a. uddannelse og stemmeret. Men hun brugte komplementaritets-argumenter, og det oven i købet i en epoke af feminismen, som ofte omtales som ligestillingsepoken (Hirdman 1986). Hun lægger vægt på kvinders særart, men samtidig er der så afgjort taktiske overvejelser indblandet i argumentationen, bl.a. bruger hun John Stuart Mill's kendte og ganske afvæbnende argument, at vi ikke ved endeligt, hvad kvinder kan og bør, men giv blot kvinderne fri, giv dem frit valg, så vil det vise sig (Mill 1869). Men var det udelukkende taktik eller mente hun faktisk, at kvinder og mænds er væsensforskellige, samtidig med at hun argumenterede for politisk ligestilling?

Tre teser

I litteraturen om kvindebevægelsens historie, og dermed også i megen undervisning, spøger begrebsparret lighedsfeminisme over for forskelsfeminisme stadig. Sat på spidsen synes der at være tale om tre teser, som trods kritik i forskningen nu igen er ved at lagre sig i den almene debat som sandheden om kvindebevægelsen, men som efter min mening alle trænger til nærmere diskussion.

1) *Tesen om, at kvindebevægelsen pendler mellem lighed og særart.*
Dette er en tese om, at kvindebevægelsen i disse spørgsmål historisk har gennemlevet en bølgebevægelse, en aktion/reaktion, mellem lighed og særart: Fra den ældste kvindebevægelses lighedsideer over århundredskiftets, mellemkrigstidens og 1940'erne og 50'ernes to typer særartstanker, til 1960'er tilbagevenden til lighedsideerne. Denne pendul-tese finder støtte i Yvonne Hirdmanns analyse fra 1986, og synes at være den Ulla Wikander tager op igen vedr. 1970-talet (Wikander 1999).

2) *Tesen om entydig sammenhængen mellem de politiske krav og forestillingen om kønnenes natur*
Den anden tese indeholder det synspunkt, at der er en nøje sammenhæng mellem lighed eller særartsideerne og hvilke politiske krav man stiller. Ifølge denne tese bunder krav om politisk lighed således i en antagelse af kønnenes lighed.

3) *Tesen om at særartsfeminismen hviler på argumenter om kønnenes natur/biologi*
Feministiske særartsideer gengives ofte som noget bagstræberisk, fordi fundamentet siges ofte at være forestillingen om biologiske og dermed (?) uforanderlige kønsforskelle. Men er det altid så simpelt? Kan særartsideer ikke være baseret på socialt konstruerede roller, f.eks. i kvindekulturbegrebet? Og videre må man spørge, om der er en entydig sammenhæng mellem forestillingen om kønnenes natur, ønsket om komplementære kønspositioner og separatistisk kvindeorganisering?

Bemærk, at det vi her taler om, er *feministiske* særartsideer. Uanset type må de indeholde en *opvurdering* af kvinders virke. Ellers er det ikke en feministisk strategi, men blot hvad Edmund Dahlstrøm kaldte 'den traditionella könsrollideologien", hvorefter manden og kvinden er væsensforskellige, og kvinden er manden underlegen (Dahlstrøm 1963). Enhver feminisme indeholder pr. definition et oprør mod mandsdominansen (Dahlerup 1998).

Den ældre kvindebevægelse og pendul-teorien

Tesen om en historisk pendel mellem særart (forskel) og lighed i den ældre kvindebevægelse kan i svensk forskning føres tilbage til Yvonne Hirdmans ofte citerede artikel "Särart-likhet. Kvin-

norörelsens scylla och karybdis" fra 1986. Her opstillede Yvonne Hirdman en interessant figur (se figur 1) med to dimensioner med det formål at karakterisere den svenske kvindebevægelses strategier for et bedre kvindeliv. Figurens basis var udviklingen i de grundlæggende forestillinger om, hvad kvinder er, bør være og skal gøre - i forhold til manden, skriver Hirdman. Selv om figuren visuel består af to akser, så anvendes den dog som en firefeltstabel, dvs. der er kun 4 mulige placeringer, kaldet a-d positionen. Figuren lukker netop ikke op for gradsforskelle, således at en konkret historisk gren af kvindebevægelsen kunne placeres kortere eller længere fra centrum i figuren.

Kort resumeret er tesen i artiklen den, at den svenske kvindebevægelse og kvindepolitik historisk har udviklet sig først fra en a-position: den tidlige kvindebevægelses forestillinger om, at mænd og kvinder bør forstås som lika menneskelige, samtidig med at manden er normen, eftersom han jo har de friheder man vil ha. Denne individualistiske lighedsideologien føder ifølge Hirdman kravene på kvinders rettigheder på det politiska, økonomiska, medborgerliga, kundskabsskabende m.fl. områder. Også den ældre socialistiske kvindebevægelse hvilede ifølge Hirdman på en lighedsideologi med manden som norm.

Senere kom reaktionen i form af b-positionen, der tager udgangspunkt i den traditionelle forestilling om komplementære roller: De to køn er forskellige, i betydningen væsensforskelllige. Mænd og kvinder skulle fortsat have hver deres respektive roller. Manden var ikke idealtypen for kvinderne, som i deres gerning i hjemmet havde deres egen model. Dele af Ellen Key's forfatterskab falder i denne kategori ifølge Hirdman.

C-positionen hos Yvonne Hirdman hviler også på kønnenes særart og den deraf følgende arbejdsdeling: manden i den store verden, kvinden i den lille. Men man siger nu ja til moderniteten, og manden bliver modellen, hvilket medførte en feministisk strategi om særartens professionalisering: Moderskabet og husarbejdet var noget man skulle lære, det skulle udvikles til en profession, og dermed opvurderes. Bl.a. husmoderforeningene stod for denne drøm.

Figur 1. Særart-Lighed: Kvindebevægelsens skylla och karybdis

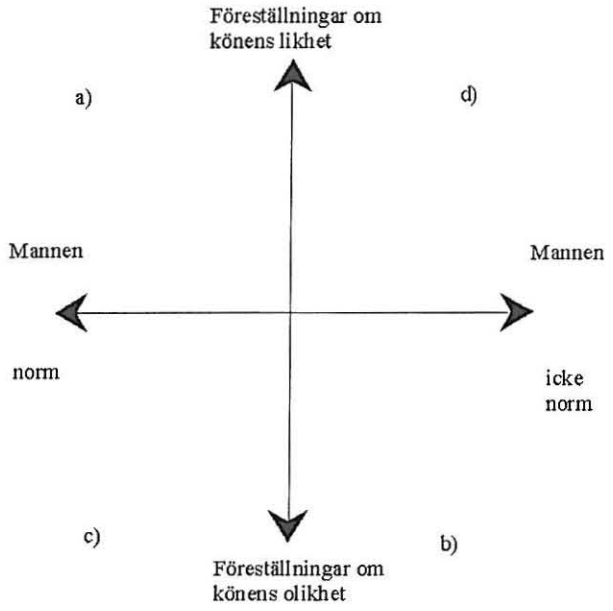

Hirdman 1986, s. 27

D-positionen kommer med lighedsideologiens renæssance i 1960'erne, skriver Hirdman. Den feministiske strategi hviler på igen på forestillinger om kønnenes lighed, det fælles menneskelige. Man accepterer imidlertid ikke den mandlige norm, men samtidig var det på dette tidspunkt ikke muligt at forestille sig kvinden som norm, derfor var den eva-mobergske-postion vanskelig (en afmandliggørelse af arbejdslivet og at afkvindeliggørelse af hjemmelivet), skriver Hirdman. Ifølge Yvonne Hirdman udspringer særarts-strategierne af en defensiv strategi for at undgå det mandlige modstand. Særartstankegangen støder ikke mod mandssamfundet, men opretholder eksisterende genusbaserede arbejdsdeling (Hirdman 1986, s.27-35). Hirdman understreger igen og igen, at de feministiske strategier var og er beroende på den almene tidsånd.

Problemerne ligger imidlertid allerede i modsætningen mellem Hirdmanns overskrift, der opererer med modsatsparret: 'særart-lighed', mens figuren sætter 'likhet' op mod 'olikhet'. Det er min opfattelse, at det svenske sprog i sig selv giver anledning til mange misforståelser, som ikke genfindes på engelsk eller dansk, fordi 'likhet' på svensk kan betyde både 'equality' or 'sameness', eller udtrykt på dansk både 'lighed' eller 'ensartethed'. Er begrebsparret 'lighed-ulighed' det samme som 'lighed-særart"? Ja, det afhænger af, hvad der forstås med 'lighed'.

I en senere artikel er Hirdman gået bort fra pendelbeskrivelsen og viser hvorledes både særarts- og lighedsargumenter kunne findes inden for samme gruppe i samme tidsperiode[iv].I en debat omkring Lena Eskilsons afhandling om Fogelstadsgruppen, en gruppe som almindeligvis anses for at repræsentere mellemkrigstidens særartsfeminisme par excellence, påpeger Hirdman, at Fogelstadskvinderne argumenterede ud fra individualistiske og liberale standpunkter. Men de argumenterede ifølge Hirdman også for, at kvinden ikraft af sin særart, moderlighed og specifika andliga resning burde få indflydelse i politikken. Hirdman viser klar, hvorledes endog samme person kunne bruge begge argumenter – altsammen uden at Fogelstadkvinderne selv opfattede det som modsigelsesfyldt.

Mange andre forskere har også stillet spørgsmålstegn ved pendelteorien.Christina Carlson Wetterberg mener, at 'skilldnad-likhet' slet ikke var så afgørende en dimension, og slet ikke så vigtig, at kvindebevægelsen kan indeles i epoker herefter, således som pendul-teorien siger (Wetterberg 1998). Ulla Manns skriver, at denne udvklingstese endnu ikke er blevet testet i et større empirisk studie af svensk materiale (Manns 1997,s.30).

Fra mine studier af den ældre danske kvindebevægelse kommer dette eksempel på, at bevægelsen rummede flere tilsyneladende modstridende synspunkter på samme tid:

1918: Valgretten vundet og hvad så?
Ved det første rigsdagsvalg i 1918 efter at danske kvinder havde vundet valgretten, kom det til et skarpt opgør mellem to linier i Dansk Kvindesamfund. Debatten om hvad valgretten skulle bruges til, havde da raset lige siden kvinderne først fik kommunalvalgret i 1908. Opgøret i 1918 endte med at formanden, Astrid Stampe Feddersen og redaktøren Gyrithe Lemche måtte gå til fordel for en ny pragmatisk ledelse, der lå tættere op ad den konkurrerende stemmeretsorganisation, Landsforbundet for Kvinders Valgret, som valgte at nedlægge sig selv i 1918. Nu var målet jo nået. Dansk Kvindesamfund fortsatte, men den nye formand Julie Arenholt var Gyrithe Lemches modsætning:

Gyrithe Lemche: *"Kvindernes Ligestilling med Mændene vil blive den største Revolution, som Verden til Dato har oplevet, fordi den omfatter alle Klasser, alle Aldre, alle Nationer....Vi Kvinder er lige ved at frakende os selv Evnen til at bringe nye Impulser ind i det offentlige Liv – naar vi er ved at gøre vor Livssag til en Retfærdighedssag kun, og se Afslutningen paa vort Værk der, hvor det*

først skal til at begynde, ved Opnaaelsen af den politiske Valgret." Tale i Rosenborg Have, gengivet i Kvinden og Samfundet 1908/15.

Julie Arenholt: *"Jeg hører ikke til dem, der mener, at Kvindernes Medvirken i al Almindelighed vil betyde større Ærlighed, større Redelighed i det offentlige Liv. At tro det vilde være at overvurdere Kvinderne som Køn og vilde være en fornærmelse mod Mændene. Ærlighed og Redelighed er saavist ikke Kønsegenskaber...Den Betydning, som Kvinderne vil faa (i Rigsdagen), vil nøjagtigt svare til det Maal af Evner, Indsigt, Arbejdsdygtighed og Redelighed, som hvert enkelt af dem sidder inde med.* Kvinden og Samfundet 1912/2.

Jeg ved ikke, hvordan læseren har det med disse udsagn? Jeg oplever - til min forfærdelse - at jeg er enig i begge udsagn! Den pragmatiske ligestillingstankegang, der tager afstand fra en urimelig overvurdering af kvinderne, men også Gyrithe Lemches langt mere visionære ideer, der nægter at kvindevalgretten blot skulle betyde en fordobling af antallet vælgere. Sidstnævnte argument anvendte Tidehvervsfeministen Elisabth Tamm også (Hirdman 1992, s.39).

I Danmark som i Sverige og mange andre lande diskuterede kvinderne, om de som nye i politik skulle starte et kvindeparti. Modstanden mod tanken var enorm. Gyrithe Lemche sagde: "Tænk altid derpaa, tal aldrig derom".[v] Jeg har i mine analyser af de danske stemmeretskvinders argumenter vist, at der anvendtes tre argumentationstyper: For det første retfærdighedsargumentet, som hvilede på forestillingen om mænd og kvinders lighed. For det andet argumentet, at kvinder skulle med i politkkken, fordi kvindere repræsenterer andre erfaringer (særarten opvurderet), hvorfor den kvindelige indflydelse vil bringe godt for både kvinderne og for samfundet. Aileen Kraditor har kaldt dette andet "the expediency argument" (Kraditor 1965). Til disse to føjede jeg endnu et argument, som jeg tydeligt fandt i teksterne, omend mere forsigtigt fremført, al den stund, at det jo var mændene, der skulle give kvindernes stemmeretten. Nemlig for det tredie dette, at kvinder skal have stemmeret for at varetage egne interesser. Som det ses hviler de to sidste argumentationstyper på foresttilinger om forskelle i kvinder og mænds interesser og erfaringer (biologiske eller kulturelt baserede) [vi]. For dem, der satsede udelukkende på retfærdighedsargumentet, var stemmeretten et mål i sig selv. Derfor kunne Landsforbundet for Kvinders Valgret nedlægge sig selv i 1918 (Dahlerup 1977, 1978, Rambusch 1990).

Pointen er, at man f.eks. i stemmneretsforeningerne finder både argumenter der tager udgangspunkt i skillnaden mellem kønnene og argumenter, der fremhæver det fælles menneskelige eller med Ulla Manns begreb: det individuelle (Manns 1997). Men pointen er også, at begge argumenter endog kunne findes hos én og samme person, dog ofte udtalt i forskellige situationer.[vii] Disse forskellige udsagn kan kun forstås, hvis de ses i relation til samtidens debat, d.v.s. i et synkront perspektiv.

Konkluderende må man stille spørgsmålet, om den kritiserede pendul-teori, tese 1, da helt må forkastes? Det kan naturligvis ikke udelukkes, ja, det er måske sandsynligt, at konklusionen af nærmere studier i forskellige lande bliver, at visse argumentationstyper har dominereret i nogle periode mere end i andre. Men hovedkonkusionen er, at de forskellig argumenter som hovdregel optræder på samme tid. Det var og er muligt at argumentere for ligestilling, f.eks. stemmeret for kvinder, ud fra forskellige opfattelser af kønnene. Det sætter fokus på dikotomien særart-lighed.

Kritik af begrebsparret lighed eller særart (forskellighed)
Modstillingen lighed-særart (forskellighed), på engelsk equality-difference har været genstand for megen diskussion. Kritikkens vigtigste punkt er, at dette er en falsk dikotomi (Eduards 1983, Scott 1988, Ravn 1989, Dahlerup 1998). *"Same difference"* kalder Carol Bacchi demonstrativt sin bog (Bacchi 1990). Ulla Manns argumenterer for, at begrebsparret særart-lighed er alt for groft og samtidig for vagt til at indfange de forskellige positioner i forrige sekelskiftes ideer om mennesket (Manns 1997,s.27). For sit formål konkluderer Ulla Manns, at lighed og særart kun bør anvendes, når man taler om *menneskesyn*. Det kan være rimeligt, men det er for mit formål imidlertid ikke tilstrækkeligt kun at tale om menneskesynet (ontologien), hvis man også er interesseret i de politiske krav. Det er netop spændingen mellem politiske krav om ligestilling på den ene side og menneskesynet på den anden side (jf. tese 2), som har voldt kvindebevægelsen så store kvaler, og hvor man er blevet låst fast i nogle tilsyneladende uløselige dilemmaer.

Modsats-parrets særart eller lighed har spillet en stor rolle i feminismens historie og er som sådan vigtig at analysere. Skal kvinderne tilstræbe at blive indplacet i samfundet på lige fod med mændene, og vil det kun komme til at gælde en lille elite? Eller skal kvinderne tværtimod fastholde en anderledeshed, som tilmed måske tillægges en samfundsforandrende kraft? Disse dilemmaer er ikke kun kvindebevægelsens, men deles af alle bevægelser, der arbejder for ligeværd for hidtil ekskluderede og/eller relativt magtesløse grupper i samfundet. Men problemstillingen bliver mest påtrængende, når gruppetilhørsforholdet hviler på umiskendelige biologiske forskelle.

Imidlertid er forskellighed (særart) og lighed ikke hinandens logiske modstykker. Det modsatte af lighed er *ikke* forskellighed. Jeg vil i lighed med andre genusforskere i stedet opstille følgende alternative modsats-par.[viii]

Figur 2. **Lighed er ikke særartens modsætning**

1. Equality versus inequality *(den politiske dimension)*

2. Samenes verus difference *(den ontologiske dimension)*[ix]

Argumentet er, at dikotomien særart-lighed modstillingen tilslører, at der som regel er tale om argumenter på to forskellige dimensioner. Det modsatte af difference er ikke equality, men sameness. Hvorvidt kvinder og mænd er lige eller forskellige drejer sig om det ontologiske spørgsmål om væren og menneskelighed.Det modsatte af ulighed (inequality) er ikke ensartethed (eller ensretning, som det også siges), men lighed (equality). Her drejer argumentationen sig da om politiske og strategiske indsatser eller mål, f.eks. lige løn mellem kvinder og mænd - eller ulige løn.

Hermed opløses det dilemma, som kvindebevægelsen gennem tiderne har været placeret i: Hvis man argumenterede for lighed mellem kønnene, blev man anklaget for at ville gøre de to køn ens. Hvis man argumenterede for forskellighed mellem kvinder og mænd, blev svaret forskellig behandling, og kvinder og mænd blev fortsat henvist til hver deres sfærer i samfundet: f.eks. manden ude/kvinden hjemme eller det blev brugt som et argument for ulige løn, manglende rettigheder til kvinder eller at arbejdsmarkedet må forblive kønsopdelt.

Konklusionen er tværtimod, at der *ingen logisk modsætning* er. Man kan godt argumentere for forskelle og lighed på samme tidspunkt i stedet for at tvinges til at vælge mellem de to. Og man kan kritisere uligheder i samfundet, uden at tvinges ud i diskussioner om gener og andre biologiske fænomener. Hermed tages afstand fra den opfattelse, at lighed i betydning samenes må være grundlag for krav om f.eks. ligebehandling, ligeløn eller lige repræsentation, jf. tese 2. I sin 1992-artikel kommer Hirdman til samme konklusion: "Vi kan inte, utan att göra våld på historien, påstå, att de lika rättigheternas politik alltid var förbunden med en samartsinställning" (s.45).

Jeg skal ikke her gå nærmere ind på det komplekse ligheds/ligestillingsbegreb. Blot påpege, det er nødvendigt at skelne mellem ligestilling som mål og lige behandling som middel. Differentieret behandling (positiv særbehandling) kan, hvis man tager udgangspunkt i eksistensen af ulige vilkår, være nødvendig for at nå frem til reel ligestilling. (Fredriksson 1986, Borchorst og Dahlerup 2002).

Den nye identitetspolitik baserer sig på denne opfattelse. Der åbnes herved op for at kravet om inklusion og medborgerskab ikke forudsætter assimilation, men tværtimod kan være baseret på en anderkendelse af mangfoldighed og diversitet m.h.t. køn, etnisk baggrund og race. *Tese 2 er hermed faldet: Man kan udmærket argumentere for ligestilling uden nødvendigvis at have afklaret de vanskelige ontologiske spørgsmål om kønnenes natur.*

Tre dimensioner

Ulla Manns foretrækker i sin bog Den sanna frigörelsen *om Frekrika-Bremerförbundet 1884-1921 at anvende begreberne* kønskomplementaritet *– i den positive variant, der opvurderer kvinders virke - og* individualism *til betoning af kønnenes 'allmänmänsklilghet' (Manns 1997, s. 28). Specielt at erstatte lighed med individualisme forekommer at være en spændende ide, som også kunne overvejes når det gælder nyere feminisme.*

I sin omfattende diskussion af ''lik eller forskjellig' konkluderer norske Kari Melby (1995), at der kan være behov for hele tre niveauer: 'lik/forskjellig' for at beskrive kønnnenes egenskaber (svarer til mit ontologiske niveau), 'likestilt/ulikestilt' for at beskrive de to køns positioner (det politiske niveau), men dertil også 'ens/komplementære' for at beskrive kønnenes funktioner. Det handler om, hvad mænd og kvinder tænkes gøre og udføre i samfundet. Det giver godt mening i konkrete empiriske analyser, se f.eks. det tidligere citat fra Astrid Stampe. Det afgørende for analysen er, at man gør sig klart, på hvilket niveau befinder sig i diskussionen. Man kan skelne mellem tre dimensioner:

Figur 3. Tre dimensioner

1. Samenes verus difference (det ontologiske niveau)

Dansk: ensartethed versus forskellighed (særart)

2. Equality versus inequality (det politiske niveau)

Dansk: lighed versus ulighed

3. Same versus complementary (kønnenes funktioner)

Dansk: identiske (samme) versus komplementære positioner

Nogle forskere stiller spørgsmålstegn ved det hensigtsmæssige i overhovedet at anvende eller i hvert at lægge så stor vægt på den ontologiske dimension. I sit studie af norske husmoderforeninger og lærerindeforbund i mellemrkigstiden konkluderer Melby, at "Begreper om det like og det forskjellige, forstått som motsetninger, er ikke umiddelbart egnet til å gripe kvalitative forskjeller i kvinneideologi, forskjeller mellom ulike kvinnebevegelser." F.eks. forstår begge typer af organisationer kvindelighed som moderlighed, altså forskellighed. Men husmødrene ville at kvinderne skulle udfolde moderligheden hjemme, mens lærerinderne argumenterede for kvindernes udearbejde, hvorved moderlighed også kunne definertes som samfundsmoderlighed (Melby 1995, s. 378, 380).

Yvonne Hirdman introducerer i sin 1992-artikel et nyt begrebspar 'samart-särart', hvilke efter min mening er langt bedre analytiske redskaber end den første artikels lighed versus særart (eller 'olikhet'). Samtidig indfører Yvonne Hirdman en ny dimension i stedet for den vandrette dimensionen i figur 1. Den nye dimension skelner mellem samart-særart ud fra, om der er tale om *rebelsk offensiv kontra traditionel defensiv strategi.* Samart-særart er da lig denne artikels ensartethed-forskellighed, som jeg dog stadig foretrækker som analytisk kategori, i hvert fald på dansk og engelsk [x]. 'Særart' blev brugt af den ældre kvindebevægelse, og denne sprogbrug skal naturligvis gengives, fordi den er et vigtigt karakteristika ved datidens diskussion. Men som analytisk kategori er begrepsparret problematisk, fordi det implicerer at kun kvinden har en 'særart'. Men jeg medgiver, at netop denne assymetri delvist er borte, når særart modstilles med 'samart'.

Det synkrone perspektiv

Kvindebevægelsen er en protestbevægelse. Og som alle sociale bevægelser, der kæmper for at ændre eksisterende normer og magtstrukturer, kan kvindebevægelsens ideer kun forstås, hvis de analyseres i relation til, hvad bevægelsen var op imod. Eller rettere, hvad den til enhver tid har opfattet sig som værende op imod. [xi]

Den ældre kvindebevægelse måtte naturligvis fremhæve, at kvinderne var lig mænd i fornuft og intelligens, fordi man var oppe imod den *patriarkalsk bioliogisme.* Den patriarkalske biologismes hovedtræk kan fremstilles således: Mænds og kvinders positioner er én gang for alle fastlagt af "naturen". De to køn er væsensforskellige og manden er overordnet kvinden (manden er kvindens hoved). Der bruges ofte paralleller til dyreverdenen. Kvindelighed er lig ydmyghed. Kvinders seksualitet, og ikke mindst kvinders kønsorganer, opfattes som på én gang tilstrækkende og afskrækkende. Ændringerne i kvindernes stilling er ved at ødelægge den naturlige tilstrækning mellem kønnene (Dahlerup 1998,II, s.66)

Men samtidig levede mænd og kvinder for hundrede år siden totalt forskellige liv i alle klasser, deraf kom ideer om særart. Om man mente kvinder og mænd skulle have samme eller komplementære roller, var ofte koblet til opfatter på den ontologiske dimension, jf. Gyrithe Lemches og Elisabet Tamms argumenter.

Efter min opfattelse har feminismen ingen fælles utopi, højst partielle utopier (Bammer 1991, Dahlerup 1998). Feminismen er primært et oprør mod undertrykkelse, og må analyseres som et sådant. Kvindebevægelsens målsætninger om ligestilling, lige værd eller kvindefrigørelse har altid vagt modstand. I det stormvejr man ofte var ude i, søgte man at retfærdiggøre sine samfundsforandrende mål ved at henvise til *alment accepterede diskurser i samtiden eller i ens referencegruppe*: Den ældre liberale kvindebevægelse støttede sine argumenter til naturrettens ide om alle menneskers lige værdi. Den ældre socialistiske kvindebevægelse argumenterede for, at mobilisering af kvinderne var

nødvendig for revolutionen. Den nyere kvindebevægelse anvendte det Nye Venstres ideer om undertrykkelse og direkte demokrati. Forskningen må analysere, hvordan kravene retfærddiggøres, og søge at forstå de taktiske momenter.

Var kvindebevægelsen i 1960-80'erne særartsfeminister?

I bogen *Kvinnor mot kvinnor* diskuterer Ulla Wikander i en interessant artikel den nye svenske kvindebevægelse fra 1960 till 90-tal "ur ett personligt perspektiv"(Wikander 1999, s.216.). Alligevel kommer hun med generelle konklusioner og karakteriserer denne radikale og venstreorienterede bevægelses udvikling og nedgang. Jeg kender fra min egen tid i bevægelsen samme type begivenheder, som dem Ulla Wikander fortæller om, og jeg har også ligesom hun ind i mellem krummet tæer over kvindechauvinistiske holdninger, som bestemt også var til stede i bevægelsen. Men dette kan ikke bruges til en generel karakteristisk af bevægelsen, ej heller som årsager til dens nedgang, hverken i Sverige eller i Danmark. Et af problemerne er efter min opfattelse, at det anvendte begrebspar 'jämlikhets- versus särartsfeminisme' heller ikke fungerer i denne sammenhæng. Det rejser spørgsmålet, hvad 'særartsfeminisme'egentlig er, og om hvorvidt denne altid hviler på en biologisk argumentation, som Ulla Wikander synes at hævde (jf. tese 3).

Jeg er helt enig med Ulla Wikander, når hun karakteriserer starten på anden bølge (eller tredje bølgen, se Dahlerup 2001b) i 1960'erne med begreber som 'jämlikhet' og efterhånden 'jämställdhet', altså lighed og efterhånden ligestilling. Jeg har selv talt om en dominerende "vi-er-alle-mennesker" strømning i 1960-talets feminisme (Dahlerup 1998, I, s.135). Et tidstypisk tegn var det, da Sveriges Kvinnors Vänsterförbund skiftede navn på sit blad fra *Vi kvinnor* til *Vi mänskor*. Dansk Kvindesamfund diskuterede i samme periode, om man skulle bytte navn til "Dansk kvinde- og mandssamfund". 1960-talet var i Danmark også den periode, hvor mange seperate kvindeorganisationr blev nedlagt i ligestillingens navn, bl.a. kvindeforbundene inden for de politiske partier (Dahlerup 1998). Men vores fortolkning skiller sig, når Ulla Wikander ved hjælp af begrebsparret lighedsfeminisme versus særartsfeminisme karakteriserer bevægelsens udvikling gennem 1970'erne og 80'erne.

Ifølge Wikander skyldtes bevægelsens 'fall', at lighedsfeminismen afløstes af en ny særartsfeminisme. Dominerende blev nu en ideologi om en særlig *kvindekultur*, som ifølge Ulla Wikander var biolgisk funderet, og netop fremkom parallelt med den nye sociobiologisme. Kvindebevægelsen ændrede sit fokus fra rettigheder og lighed til kvindelighed og moderskab. Samtidig blev ifølge Ulla Wikander den mere moderate feminismes krav gennemført ved hjælp af den nye statsfeminismen, som fik sit gennembrud i 1970'erne. Centrum i Ulla Wikanders artikel er den påståede udvikling af en ny særartsfeminisme.

Ulla Wikander refererer til mit studie af den parallelle kvindebevægelse i Danmark, *Rødstrømperne* (Dahlerup 1998). Jeg opererer med 3 faser i Rødstrømpebevægelsens udvikling: Første fase 1970-ca.1974 kalder jeg "Aktionernes tid". Anden.fase 1974-1980 var "Mangfoldighedens tid", hvor den nye feministiske modkultur udfoldede sig, mens tredie.fase fra 1980 til ophøret ca.1985 var "Specialiseringens tid."

"Jag betraktar den så kallade kvinnokulturvändningen i mitten av 1970-talet som början på kvinnorörelsens tilbakagång, som dess anpassning till det omgivande samhällets kvinnosyn", skriver Ulla Wikander (s.218). Hun trækker linien op til i dag:

"Trots att särartstänkandet, i dialog med sociobiologiskt tänkande, har vuxit sig allt starkare i Sverige under senare årtionden, har idéerna om jämlikhet fått ett starkara politisk gemomslag här än på de flesta andra håll"(s.219).

Under 90-talet har ifølge Ulla Wikander to forskellige standpunkter stået over for hinanden: Sociobiologer og særartsfeminister på den ene side og lighedsfeminismen på den anden side (s.233). Ulla Wikander skriver, at hun ikke vil benægte, at kvindekulturen havde positiv drag, idet den gav kvinder selvfølelse. Men det betød også, at kvinder kunne opfattede sig som gode nok som de var. Boghandlen *Kvinnfolk* på Södermalm i Stockholm og udstillningen *Kvnnokultur* i Kulturhuset i Stockholm i 1976 nævnes som eksempler på denne tendens.

Hvad ligger der i Ulla Wikanders særartsbegreb, når hun siger, at pendulet svingede tilbage til kvinder som særart igen? Hun skriver, at man i den nye radikale kvindebevægelse igen begyndte at tale om moderskab, om 'omsorgsrationalitet', og hun nævner en voldsom diskussion hun selv deltog i eller overværede omkrig fremstillingen af bevægelsens symbol, den knyttede næve i kvindetegnet - som korsstingsbroderi. Ulla Wikander fortolker de mange nye kvindekulturelle manifestationer som udtryk for en sæarartstankegang. Med hendes kobling til socio-biologismen er der næppe heller tvivl om, at hun vurderer kvindekulturen som essentialisme på *biologisk* grund. Ulla Wikander laver en direkte kobling mellem særartstankegang, komplementære roller og organisatorisk separatisme. Hun anvender også uden at differentiere begreberne 'cultural feminism' og 'radikalfeminisme' om denne trend. Det var for hende tale om et tilbageslag i feminismen: "Kvindekulturen bar på kvinnorörelsens upplösning". "Kvinnokulturen utmanade into män, vare sig enstaka eller som grupp" (s. 231). Wikander mener dette har været en internationel tendens. I det følgende diskuterer jeg alene Skandinavien. Jeg vil ikke udelukke, at studiet af andre lande viser et andet billede.

Kvindekultur - offensiv modkultur eller bagstræberisk særartskultur?

Den nye kvindekultur udviklede sig stærkt af midten af 1970erne inden for feminismen i mange vestlige lande, herunder i alle de nordiske lande (Dahlerup 1998, Isaksson 2001). Efter den første periode med protester og aktioner gik man nu i gang med nye, egne aktiviteter. Der blev dannet kvindebands, spillet kvindeteater, etableret kvindekunstgallerier og lavet nye kvindeblade. Der blev arrangeret kæmpe kvindefestivals, og der blev skrevet kvindesange, og kvindefilm opstod som en ny og eksperimenterende genre. Den nye 'kvindelitteratur' blev et kæmpe gennembrud i forlagsverdenen og med den nåede feminismens budskab i forskellige variationer ud til mange flere kvinder end aktionerne og møderne i kvindehusenene.

Som en del af den nye feministiske modkultur indregner jeg de nye praksis'er, der brød med patriarkalske traditioner omkring fødsler, menstruation, krav om bedre prævention og om deling af husarbejdet samt de nye "alternative institutioner", krisecentre, Kvindemuseet, kurser for arbejdsløse kvinder og Kvindehøjskolen (Dahlerup 1998, kap.8-10). Men var det udtryk for særartstanker?

Hvorfor kvindefilm? - et eksempel fra 1976.

I programmet til kvindefestivalen i København i 1976 beskrives det principielle formål således:

"Vores mål har fra starten, i foråret 1976, været at komme ud med disse film til et bredt publikum for at vise, at der virkelig findes et reelt alternativ til de traditionelle mandsdominerede film. Næsten alle de film, vi ser i biograferne, er lavet ud fra mænds synspunkt. Mændene er de vigtigste personer, dem der handler, dem hvis følelser og motiver er interessante og rigtige. Kvinderne duk-

ker i de fleste film frem i kærlighedsscener, i køkkenet og få andre steder, hvor helten bevæger sig hen på sin vigtige mission. Kvinderne ses med mænds øjne. Vi får aldrig noget at vide om, hvad kvinderne føler, tænker og laver, når helten ikke lige har brug for dem. [xii]

Hvordan skal vi fortolke dette udsagn, som var ganske typisk for den feministiske modkultur? Var dette udtryk for en særartstankegang, forstået som Ulla Wikander gør det som bioloigisk funderet tilbagevenden til gamle traditionelle kvinderoller? Næppe. Men det var for kvinder og af kvinder (separatisme). Var det biologisk funderet særartstænkende? Næppe, for opgøret mod biologismen var en centralt træk ved denne kvindebevægelse. Var det baseret på en lighedstankegang? Ja, i den forstand at man ville bryde mændenes monopol indenfor filmverdenen. Men det var jo også så meget mere, som ikke opfanges af begreberne. Det var i alle tilfælde et oprør.

De kvindekulturelle manifestationer blev, modsat hvad Ulla Wikander siger, i høj grad opfattet som en provokation: "Det var som om publikum skulle overvindes hver gang", fortæller den senere så berømte sanger og komponist Anne Linnet, der dengang spillede i kvindebandet Chit & Chanel (Dahlerup 1998, I,s.552).

Uenigheden mellem Ulla Wikander og mig går dels på bedømmelsen af den nye kvindekultur i sig, dels på spørgsmålet om, hvad der var den dominerende trend i bevægelsen i 1970'erne og 80'erne i Skandinavien.

Alternativ fortolkning

Min fortolkning er anderledes: Fuld af modsætninger prøvede den nye kvindebevægelse i midten af 1970'erne at skabe nye måder at være kvinde og feminist på. Det var en gigantisk efterforskning efter en ny kvindeidentitet. Det skete både inden for kvindekulturen snævert forstået som nye kunstneriske udtryk og i en bredere ramme inden for de nye feministiske hverdagpraksis'er. Det var en reaktion, der indeholdt megen nytænkning. Nytænkning er i min forståelse af bevægelser netop disses vigtigste kraft, og defineres som både nye ideer og ny praksis (Dahlerup 1998).

Men nytænkningen var fuld af ambivalenser. Tag moderskabet som eksempel: rødstrømperne ville ikke acceptere samfundets nedvurdering af moderskabet, men man ville heller ikke opsluges af moderrollen, og man ville for enhver pris undgå husmoderfælden. Man nægtede at iføre sig gravidekjolerne med små hvide kraver, der skulle skjule maven. I stedet spankulerede feministerne som de første i denne epoke rundt i det offentlige rum med store, tætsiddende sweatre, som klart viste maven frem. Men de nye fanden-i-voldske feminister blev vrede, hvis andre kommenterede maven, for de ville ikke først og fremmest ses som mødre, men som mennesker og aktivister. Forfatterinden og rødstrømpen Tine Smedes ammede sit barn som medlem af borgerrepræsentationen i København, og blev smidt ud af formanden. Feministernes unger blev ammet til møderne og til forelæsningerne. Ambivalensen er tydelig, når man analyserer dette nærmere, men rødstrømperne selv gav mere udtryk for vrede end for tvivl.

Den nye kvindekultur kom bl.a. fordi man var i bevægelsen træt af blot at lav provokerende aktioner, og der var en udbredt lyst til at lave noget nyt selv. Samtidig var det et oprør med hvad man kan kalde "ligestillingens dilemma" eller med Carol Pateman's udtryk "Wollstonecrafts dilemma", nemlig at man i kampen for at bryde mændenes monopol på uddannelse, job, positioner og magt alt for let kommer til at få manden som normen (Pateman 1989). "Frigörelse på kvinnors egna villkor", kalder Ebba Witt-Brattström den kvindekulturelle strømning i Sverige (1982,s.4). "...en utmaning mot manliga tolkningsföreträden", konkluderer også Emma Isaksson (2001,s.20). Der var givetvis

tale om en reaktion mod 1960'er-feminismen, Hirdmanns d-position, som kun delvist var et brugbart svar for 70-talets og 80-talets unge feminister. Men den nye kvindekultur var i min fortolkning ikke en indadvendt subkultur, men en offensiv modkultur, som med et betydeligt held forsøgte at erobre det offentlige rum, som hidtil havde været defineret af mænd.

"Ikke på mændenes præmisser", lød et af slagordene. Det var rettet mod den moderate ligestillingsfeminismes målsætning at få kvinder ind på alle postioner, som hidtil havde været forbeholdt mænd. Første halvdel af slogan'et "Ingen kvindekamp uden klassekamp" var også en kritik af den moderate feminisme, mens anden del: "ingen klassekamp uden kvindekamp" var adresseret til mændene på venstrefløjen.

For 1970-80'erns nye feminister var spørgsmålet ikke primært ensartethed eller forskellighed (særart), men *tilpasning eller oprør*. Det var et opgør med den moderate ligestillngsfeminisme, og netop derved repræsenterede dette en vej ud af ligestillingens evige dilemma, at manden tendentielt bliver normen. I det eksisterende samfund er kvindernes valgmuligheder som en sejlads mellem Skylla og Karybdis (Hirdman 1986). Det kan også udtrykkes således, at både integration og komplementaritet fører til forlis. Ulighed bliver i begge tilfælde resultatet (Dahlerup 1998,II, s.168). Målet for den nye kvindebevægelse i 1970'erne, Rødstrømperne i Danmark, Grupp 8 i Sverige og Nyfeministerne og Kvinnefronten i Norge var derimod et fundamentalt anderledes samfund for begge køn:

"...*'ligeberettigelse' betyder at overklassens kvinder bliver lige så priviligerede som overklassens mænd og underklassens kvinder bliver lige så udbyttede som underklassens mænd, men* alle kvinders befrielse implicerer at klasseløst samfund." *(Femø-gruppen i Politisk Revy, nr.174, 1971).*

Biologister?

Jeg har i bogen *Rødstrømperne* indgående analyseret den danske debat om 'kvindelige værdier', en debat, der også fandt sted i Sverige og Norge, ja i hele den vestlige verdens kvindebevægelse på den tid. Jo, vist var der biologister, der talte om kvindens overlegenhed, gudinder og hedengange matriakalske kulturer. Kvinden som norm var nu en mulighed, især inden for den politiske lesbianisme. Men dette blev aldrig den dominerende tendens i bevægelsen. Jeg har kaldt disse ideer om kvindens overlegenhed for *matriarkalsk biologisme* i modsætning til den *patriarkalske biologisme*, som også går ud fra væsensforskelle mellem kønnene, men betragter kvinder som mindreværdige. Der var også enkelte *'ligeværds-biologister'*, der så de to køn som væsensforskellige, men ligevædige, bl.a. min egen mor Elin Appel i bogen *Kvindens genmæle* fra 1978. Mange af 1800-tallet feminister ville sikkert ved nærmere studier skulle placeres tæt på denne sidstnævnte kategori, jf. Astrid Stampe citatet ovenfor. Elin Wägner har derimod klare træk af matriarkalsk biologisme.

Men generelt lå der ikke en biologisk tankegang bag den feministiske modkultur. Tværtimod var hovedtendensen, at opgøret med den patriarkalske biologisme fortsatte. 1960's talets ligestillingstankegang, forstået både som den ontologiske dimension og den politiske, lå stadig som en kraft i bevægelsen, men vakte dog både tilslutning og modstand. Det var tyskeren Ulrike Prokops bog om "de kvindelige produktivkræfter", som blev det stor diskussonsemne i den danske Rødstrømpebevægelse. I den var der ingen biologsk tankegang, men en kombination af marxisme og psykoanalyse. Det samme gjaldt Juliet Mitchel, som var meget læst i bevægelsen (Prokop 1976, Mitchell 1971 og 1974). Dette var en kolosal eftersøgning efter nye måder at være kvinder på. Manden som norn forkastedes. Husmoderrollen og den mandlige forsørger forkastedes. Men samtidig gik diskussion

om det nu også var rimeligt at forkaste alt det kvinder tidligere havde stået for, selv om det var udviklet under undertrykkelse. Berit Ås' berømte kvindekulturbegreb, som må fortolkes som socialt, ikke biologisk funderet, fik stort gennemslag i denne periode (Ås 1975 og 1982).

Konklusionen er, at begrebsparret særarts- eller lighedsfeminisme på ingen måde opfanger strømningerne i denne tids feminisme. Ligeledes mangler Ulla Wikanders lige linie fra 1970-tals feminismen til enkelte socio-biologiske artikler i Dagens Nyheter og enkelte ikke-feministiske forfattere som Rigmor Robert og Kerstin Uvnäs-Moberg fundament. Hvis begrebet 'særart' overhovedet skal anvendes om denne periodes feministiske modkultur, må Wikanders kobling mellem biologisme og særartstankegang opløses.

Ofte opdeles 1970-'80'ernes nye feminisme i radikale feminisme og socialistisk feminisme (Bryson 1992, Tong 1992, Whelehan 1995). Det er da også muligt at placere konkrete forfattere ind disse adskilte kategorier, men det er min pointe, at for Rødstrømpebevægelsen i Danmark, Grupp 8 i Sverige og Nyfeministerne i Norge var der netop tale om en kombination: bevægelserne tilhørte den anti-autoritære og venstrefløj *og* de var radikalfeminister, men i en blød variant (Dahlerup 1998,II,s.96 f.)

Cultural feminism

Ulla Wikander anvendes også det angelsaksiske begrebet 'cultural feminism' om kvindekulturen, men dette er ikke mindre klart en særartsfeminisme. Judith Evans forsøger at klare begreberne ved at skelne mellem på den ene side *strong cultural feminism,* som lægger vægt på forskelle mellem kønnene og revaluerer den hidtil så nedvurderede kvindelighed (Adrienne Rich, Mary Daly) og på den anden side *weak cultural feminism,* som også ønsker at opvurdere visse kvindlige karakterisika og værdier, men som til forskel fra den førstnævnte ikke er essentialistisk, måske ikke engang universalistisk (Evans 1995,s.91).[xiii] Jeg vil rubricere hovedtendensen i 1970-80'erns kvindekultur som en form for svag kulturfeminisme kombineret med anti-antiautoritær socialisme.

Ifølge Ulla Wikander skulle den danske strikkebog *Hønsestrik* være et eksempel på sæarartstankegangens renæssance i 1970s. Bogen blev ganske rigtigt vældig populær med dens opskrifter på stribede trøjer i skrappe farver, nederdele og veste til mænd, kvinder og børn. Men dette er et godt eksempel på fortolkningsvanskelighederne. Hønsestrik var en måde at generobre kvindernes forsvundne erfaringer og kundskaber, som Ulla Wikander skriver (199,s.228). Ja, men det var en betydningsfuldt pointe, at også mænd strikkede i hønsestrik mønstre. En kendt mandlig håndboldspiller strikkede under matcherne, når han sad på bænken. Det var uhyre provokerende i samtiden. For feministerne blev det opfattet som en sejr. Hvorfor? Fordi det udmanade normerne for både kivndelighed og mandlighed.

Som forskere kan vi stille to spørgsmål, som kan ses som lakmusprøven på, om der er tale om svag eller stærk kulturfeminisme:

1) Mente man i bevægelsen, at mænd, der placeres i samme situation, f.eks. som børnehavepædagoger, vil og bør overtage de samme værdier, som nu kendetegner kvindekulturen? Arbejdede man for at nedbryde de komplementære kønsroller? Ville man f.eks. udvikle et helt nyt forældreskab i stedet for moderskab og faderskab?
2) Betragtede man i bevægelsen separatismen (women only) som midlertidig (middel) eller permanent (mål)?

Hvis svaret er ja til det første spørgsmål og midlertidig på det andet, er der ikke tale om en statisk/biologisk forskelsopfattelse. For 1970-80'ernes nye feminisme var hovedtendensen ja på spørgsmål ét og uklare holdninger på spørgsmål 2. *Der forekommer følgelig ikke rimeligt at karakterisere hovedtendensen i 1970-80'ernes feminisme som statisk eller biologisk særartsfeminisme.*

Man forkastede manden som norm, uden at kunne opstille en ny feministsk utopi. Min analyse af den danske Rødstrømpebevægelse konkluderer, at det ikke er muligt at identificere en fælles utopi om en ny type kvinde, men at det samlende var opfattelsen af, at alle kvinder var undertrykte, i hvert fald i forhold til mændene i deres egen klasse (Dahlerup 1998, kap.13). Denne universalisme var, som det ses, meget abstrakt, og det lykkedes da heller aldrig at samle alle kvinder i den nye bevægelse.

Modsat Ulla Wikander mener jeg, at kvindefrigørelsesfeminismens ophør primært skal ses i sammemhæng med hele New Left's nedgang, idet Grupp 8, Nyfeministerne og Kvinnefronten i Norge og Rødstrømpene i Danmark så klart var en del af det nye venstre. Venstrebølgen blev i midten af 1980'erne mødt af en neolibeal diskurs, som gik sejrrig over det meste af verden – og helt ind i de nordiske socialdemokratier. Den dominerende tendens i kvindebevægelsen i de nordiske lande blev igen den moderate, reformistiske ligestillingsfeminisme (Women´s Rights).

Det er vigtigt at præcisere, at 1970-80érnes nye feminisme, kvindefrigørelsesfeminismen (Women´s Liberation Movement) ikke så de her diskuterede spørgsmål om særart og lighed som de vigtigste. I Runa Haukaas analyse af den norske bevægelse, er disse spørgsmål slet ikke omtalt (1982). Min analyse af den danske Rødstrømpebevægelse viser, at diskussionen om 'kvindelige værdier', blot var én debat blandt mange. Debatterne i bevægelsen handlede i øvrigt om kombinationen af kvindekamp og klassekamp, politisk lesbianisme, udviklingen af nye parrelationer, forholdet til staten og fagbevægelsen, kvindeundertrykkelsens karakter plus om en lang række enkeltsager som fri abort, kvindearbejdsløshed, vold mod kvinder, nej til EF, ligeløn m.v. I udviklingen af nye kvindeidentiteter i bevægelsen (et begreb man sjældent selv dengang) var de interne processer tæt forbundet med nye praksisformer udadtil (Dahlerup 1998).

Essentialisme-debatten idag

I den stærkt teoretiske drejning, som feminisisk forskning har taget i de seneste år, er selve fundamentet for feminismen og dermed for feministisk forskning kommet til diskussion. Det er nyttigt.

'Essentialisme' er et af de nye begreber i denne diskussion. Trådene går så klart tilbage til de tidligere diskussioner om særart. Men der er også kommet nye temaer til, bl.a. om vi overhovedet kan tale om 'kvinder' og 'mænd', når selve kvindeligheden og mandligheden ses som diskursivt konstrueret og dermed varierende. Temaet 'forskelle' handler nu ikke mere om forskelle mellem kvinder og mænd, men primært om forskelle inden for grupperne. Udfordringen kom først fra etniske minoriteter og 3.verdens feminister, som anklagede den vestlige feminisme for etnocentrisme. Istedet sattes en politikken , der skulle synliggøre de mange forskellige og delvis overlappende identititer.

Dernæst udfordrede poststrukturalismen selve feminismens grundbegreber i en uhyre spændende og hurtigt udviklende teoretisk diskussion om, hvorvidt der overhovedet findes 'kvinder' og 'mænd'? Identitetspolitikkken afløses af teser om uendelig diversitet og mangfoldighed. *Hermed opløses teoretisk set problemet lighed eller forskel.*

"Skillnaderna mellan män och kvinnor (var) överdriven. Den är ofta större mellan två individer än mellan en man och en kvinna." Sagt af den norske Eli Ingelsson på møde i Fogelstadsforbundet 1936 (citeret hos Hirdman 1992,s.35).

Denne tilbagevenden til det individuelle har stærke rødder tilbage til 1960'ernes feminisme og til den ældre klassiske liberalistiske feminisme, men er i virkeligheden en drøm i stort set al feminisme, som det fremgår af citatet. Men kan man med udgangspunkt i individualiteten og opgøret med de ridige kønsbåse kæmpe sammen som kvinder? For sagen er jo, at man ikke hermed har løst problemerne for kvindebevægelserne i verden, der stadig kæmper mod, at kvinder er ekskluderet og mangler indflydelse i det politiske, økonomiske, sociale og religiøse liv – på grund af deres køn.

Men hvad er 'essenstialisme' – eller rettere: hvordan konstrueres begrebet hos forskellige forfattere. For 'essentialisme' er nemlig langt fra noget entydigt begreb. Essentialisme er modsatsen til social konstruktivisme (eller anti-essentialisme). Essentialism is "the belief in a unique female nature", skriver The Dictionary of Feminist Theory (Humm 1989,s.64). Feminismen har ikke gjort op med 'kvinden', således har både marxistiske/socialistiske feminister og radikale feminister "simultaneously naturalized and denatured the category 'woman' and consciousness of the social lives of 'women', skriver Donna Haraway (1990,s.199). Judith Butler udstrækker kritikken til også at gælde feministisk teori:

"For the most part, feminist theory has assumed that there is some existing identity, understood through the category of women, who not only initiates feminist interests and goals within discourse, but constitutes the subject for whom political representation is pursued." Butler 1999, s.3).

Den mest udbredte essentialisme findes naturligvis i den patriarkalsk biologistiske opfattelse, som stadig gælder på det meste af jordkloden: at kvinden og manden er skabt forskellige og at kvinden er manden underlegen - det som Edmund Dahlström kaldte *den traditionelle kønsrollideologi* (Dahlström 1963,s.18). Men kan feminister betegnes essentialister?

Kan feminister være essentialister?

Overordnet set er alle feminmister konstruktivister. Hvis intet kunne forandres, da kunne man jo lige så godt nedlægge kvindebevægelsen. Det ligger i selve definitionen af feminismen som ideologi, at det det gælder om, er at bryde mandsdominansen (Dahlerup 1986 og 2000), hvilket med Nancy Cott's ord "presupposes that women's condition is socially constructed" (Cott 1987,s.4).

Men vi må alligevel nuancere dette standpunkt, især når det handler om den ældre kvindebevægelse og biologien. De ældre kvindesagskvinder ville have korset sig over dagens unge, der tvangfrit.omgås hinanden i unisex tøj. For de ældre feminister handlede det om at fastslå hvilke område, hvor der efter deres mening ikke var biologiske forskelle mellem mænd og kvinder, f.eks. mht intelligens og rationalitet. *Eller* at fastslå, at eksisterende forskelle ikke berettigede til eksklusionen af kvinder, fordi de var irrelevante i sammenhængen. *Eller* som Hirdman skriver at argumentere offensiv for særarten: "Vi kvinnor har emellertid mycket att ge inte bare som husmödra utan som världsmödra" (Eli Ingelsson, citeret hos Hirdman 1992, s.35). Og med Astrid Stampes ord: "Og mon ikke netop kvindens varme medfølelse med de svage og ubeskyttede og hendes stærke moralske sans vilde virke gavnlig ind på lovgivningen" (Stampe 1887,s.16). Denne diskussion er vel ikke ovre selv i dag? For selvfølgelig har mænd og kvinder forskellige kroppe, striden står om fortolkningen heraf.

Min konklusion er, at selve dikotomien essentialister (=lig biologister) versus konstruktivister ikke forekommer anvendelig som analytiske begreber i forskning om kvindebevægelsen. Det afgørende er, hvordan biologi fortolkes. Jeg er enig med Ulla Manns, når hun giver udtryk for, at forskningen ikke har interesseret sig for eller måske snarere ikke har formået at beskrive den kritik af biologiseringen af køn, som er fremkommet i kvindebevægelsen, og hun mener det netop skyldes den begrænsning, som begrebsparret lighed-særart har medført (Manns 1997,s.27).

Idag har de fleste feministiske forskere opgivet sondringen mellem 'sex' og 'gender', en sondring der var epokegørende da den fremkom, fordi den signalerede opgøret med bioloigismen. Men denne nytænkning har store konsekvenser for analysen: Når vi teoretisk har opgivet sondringen mellem 'sex'og 'gender, kan vi ikke selv fortsætte at anvende biologister versus konstruktivister som analytiske begreber. Hermed falder selve dikotomiseringen, i hvert fald i analysen af kvindebevægelsens ideer.

Kulturessentialisme – kvinder som gruppe

'Essentialisme' bruges dog i den nyere diskussion ikke kun om tænkning, som har sin rod i biologien. Man kritiserer også 'kultur-essentialismen", ifølge hvilken grupper eller kulturer opfattes som lig hinanden, men forskellig fra andre ud fra tanken om en kulturel essens (Søndergaard,1999,s.4). Der er her den poststrukturalistiske kritik er sat ind: Hvordan kan man tale om 'kvinder' og 'mænd', som om der var tale om faste og velafgrænsede enheder? Som Chantal Mouffe fremhæver det: "...every subject position is constituted within an essential unstable discursive structure (Mouffe 1992,s.373).

Kathy Ferguson opløser essentialisme-diskussionen i tre forskelige diskussioner: essentialisme per se (biologisme, se ovenfor), universalisme, og kategorisering (Ferguson 1993, s.81). Den poststrukturalistiske feminisme-kritik er et helt rimeligt angreb på en alt for ureflekteret brug af kategorierne kvinder og mænd. Det er også en svidende kritik mod forsøget på at finde frem til 'grand theories' om, hvorfor kvinder' er undertrykte. Jeg må lade spørgsmålet om universalisme ligge her. Kritikken af en alt for ukritisk teoretiseren over alle kvinder som var de én kategori, er berettiget. Men samtidig er jeg er enig med Linda Nicolsen i, at "feminists need to make generalizations" (Nicholson 2000, s.295, se også Smiley 2000).

En særlig vigtig kritik går på, at man ved at bruge kategorien 'kvinder' selv er med til at konstruere kvinder som en lukket kategori. Har ét af feminismens hovedformål ikke altid været at opløse de snævre og bindende kønsbåse?

Modkritikken til kritikken lyder: Er poststrukturalismen ikke i færd med at umuliggøre 'women's agency' og dermed enhver kvindepolitik? (Benhabib 1995). Efter min opfattelse må man skelne mellem mål og midler? Skulle man da have sagt til de sorte i Sydafrika under Apartheid, at de ikke skulle tale så meget om sorte kontra hvide, fordi de dermed var med til at konstruere kategorien 'sorte', som de netop ville væk fra? Strategisk betragtet forekommer svaret enkelt. Det er interessant, at dette sjældent har været set som et problem i bevægelserne selv.

Ledende poststrukturalister har givet følgende svar på kritikken: Dekonstruktionen af essentielle identiteter skal netop ses som en nødvendig forudsætning for en adeqvat forståelse af den variation af sociale relationer, hvor principperne om frihed og lighed bør gælde (Mouffe 1992,s.371). "..the constituted character of the subject is the very precondition of its agency" (Butler 1995,s.46). Om denne indsigt er ny i kvindebevægelsen kan diskuteres.

Men spørgsmålet om 'kvinder som gruppe' er efter min opfattelse både *kvindebevægelsens achilleshæl og dens raison d'etre*. Kvindebevægelsen har gennem tiderne forsøgt at mobilisere kvinder til at se deres fælles interesse i at slå sig sammen og bekæmpe mandsdominansen og kvindernes undertrykkelse. Samtidig har kvindebevægelsen gennem alle tider haft svært ved at samle kvinder. De færreste kvinder opfatter sig som tilhørende gruppen 'kvinder'. Men det paradoksale er, at kvinder om nogen i kulturen betegnes som en gruppe: kvinder er sådan og sådan. Simone de Beauvoir udtrykte dette paradoks i 1949:

"Proletariatet siger vi *om sig selv, det samme gør negrene. De stiller sig selv som subjekter og gør dermed henholdsvis borgerskabet og de hvide til* andre. *Kvinderne siger ikke* vi – *undtagen når de deltager i visse kongresser, der aldrig er blevet til andet end abstrakte demonstratioer. Mændene taler om* kvinder, *og disse overtager ordet som en betegnelse på sig selv, men de stiller sig ikke som subjekt"(*de Beauvoir 1949/1965, bd I, s.17).

Marxismens begreber om at man må gå fra 'an sich' til 'für sich' har samme indhold. Jeg har kun én indvending mod de Beauvoir: Heller ikke 'proletarerne' eller 'negrene' har altid opfattet sig som politiske subjekter. Via hårdt organisationsarbejde skete denne konstituering. Ja, går det faktik nedad med arbejdernes kollektive identitetsfølelse i dagens neoliberale samfund.[xiv] Den afgørende lærdom, og den har altid været de sociale bevægelser bekendt, er at mobilisering kræver at man først får overbevidst den pågældende gruppe om, at den har et fælles problem. Man må altså først konstitueres som en gruppe. Akkurat som når det gælder andre grupper som 'arbejdere' eller 'sorte' eller 'etniske minoriteter' kan man heller ikke betragte 'kvinder' som en på forhånd konstrueret gruppe. Men det har kvindebevægelsen gennem tiderne faktisk altid vidst! Da 'kvinder' ikke lever sammen, som mange af de andre nævnte grupper gør, er kvinder langt vanskelige at mobilisere som gruppe.

Når man har kvindebevægelsen som studieobjekt er det mindre kompliceret. I empiriske studier af kvindebevægelsen bliver spørgsmålet om, hvorvidt kvinder konstituerer en gruppe, *et empirisk spørgsmål*: Hvornår, hvordan og omkring hvilke politiske sager har kvinder mobiliseret sig som kvinder, eventuel sammen med sympatiserende mænd? Her er Ulla Wikander og jeg helt enige. Her finder man, at visse sager, f.eks. stemmeretten, ligelønnen og fri abort – trods modstand – har været blandt de sager, der har samlet de bredeste koalitioner af kvindeorganisationer og –grupper.

Dorte Marie Søndergaard anfører ganske rigtigt, at man faktisk ikke kan undgå en vis 'essentialisme' i den mening at man som forsker med sin fremstilling giver nogen eller noget en eksistens - en "diskursiv essentialisme". Men man kan undgå de værste fælder, hvis man ikke ser sine egne konklusioner som sandheden, men som konstruerede statements, siger Søndergaard (1999, s.4). Det samme må da gælder den ulykkelige konstruktion af den nye dikotomi: essentialisme versus konstruktivisme. Var opløsningen af dikotomier netop ikke et af poststrukturalismens pointer?

Paradokserne i det feministiske projekt er ikke først og fremmest en fejlkonstruktion i feministernes hoved. Nancy Cott har med skarphed og præcision fortalt feminismens dilemmaer i følgende citat. Ambivalenserne kommer først og fremmest kvinders paradoksale situation som lig mænd i art, men ulig i reproduktiv biologi og i konstruktionen af kønnet, siger Nancy Cott.

"Feminism asks for sexual equality that includes sexual differences. It aims for individual freedoms by mobilizing sex solidarity. It posits that women recognize their unity while it stands for diversity among women. It requires gender consciousness for its basis yet calls for the elimination of perscribed gender roles." (Cott 1987,s.405).

Jeg vil tillægge, at de tilsyneladenede modsætninger opløses for så vidt angår anden og fjerde sætning, hvis man skelner mellem mål og midler.

Mine konklusioner

1. Særartsfeminisme (forskelsfeminisme) versus lighedsfeminisme en falsk dikotomi

Det skyldes, at det modsatte af særart eller forskellighed er ensartethed, ikke lighed. Eller med Yvonne Hirdmanns nye begrebspar samart-særart (det ontologiske dimension). Det modsatte af lighed er ulighed (den policy-orienterede dimension). Når det gælder feminismens mål for kvinders og mænd positioner, er modsætningen komplementær positioner over for samme positioner.

2. Alt feminisme ser kvindelighed som socialt konstrueret

Femninismen er en protest mod determinismen i kønsideologierne, og mod den patriarkalske biologisme. Feminismens basis er, at forandring er mulig. Men hvor grænserne sættes mellem det, der opfattes som muligt eller ønskeligt at forandre og det stabile, varierer stærkt i femnismen, og især mellem den ældre og den yngre kvindebevægelse.

3. Feminismen kendetegnes ved ambivalenser og svære strategiske valg i stedet for en dikotomisk tankegang

Særartsideer i feminismen kan hvile på antagelsen af biologiske forskelle eller kulturelle, og ofte det er ofte uklart, om det er det ene eller det andet. Strategiske hensyn har betydning for, om man har betonet det ensartede (det fælles menneskelige) eller det forskellige.

4.Feministiske ideer om særart er baseret på et ønske om ligeværd (different, but equal) Særartsideer (forskelstankegang) inden for feminismen hviler på ønsket om ligeværd mellem kønenne. Det indebærer en opvurdering af kvinders nedvurderede 'egenskaber', erfaringer og arbejdsindsats m.v. Ellers er der pr. definition ikke tale om feminisme, men om traditionel patriarkalsk kønsrolleideologi. Der er brug for mere forskning omkring særartsideerne i kvindebevægelsen.

5. Pendul-teorien må modificeres

Efter at forskel-ligheds dikotomien er afvist, se overfor, tilbagestår spørgsmålet om, hvorvidt kvindebevægelsen historisk set har pendlet mellem særart og lighed eller med Yvonne Hirdman begreber mellem samart og særart? (den ontologiske dimension) og mellem ønsket om komplementære versus identiske kønsroller?

Konklusionen i denne artikel er, at de tilsyneladende modstridende forestillinger ser ud til at forefindes i enhver historisk periode. Ja, man kan genfinde tilsyneladende modstridende synspunkter hos én og samme person. Dette udelukker ikke, at man kan identificere eventuelt dominerende diskurser i feminismen i bestemte historiske perioder og bestemte lande, men dette kræver yderligere forskning.

I analysen af kvindebevægelsen er det følgende vigtigt:

6. Det synkrone perspektiv må altid med

Forskningen i feminismens historie må altid have et synkront perspektiv, også i diakrone analyser. Når man sammenligner ideerne i bevægelser fra forskellige tidsperioder, skal man søge at forstå ideerne i deres respektive kontekst. Analysen må altid inkludere, hvad forskellige historiske epokers feminister opfattede sig som værende op imod. Ambivalenser, dilemmaer og strategiske valgmuligheder må analyseres. Bastante konklusioner ud fra en nutidig diskurs bør undgås.

7. Gradsforskelle fremfor dikotomier
Det anbefales at arbejde med idealtyper og dermed med gradsforskelle fremfor dikotome analytiske begreber. Det gælder også begreber som biologisme og essentialisme (som i sig har mindst 3 betydninger). Når dette er muligt, også når det handler om tilsyneladende biologisk særartstankegang, skyldes det, at man i feministisk teori i dag har opgivet sondringen mellem 'sex'og 'gender''.

8. Kvinder som gruppe - et empirisk spørgsmål
Kvinder som gruppe kan i kvindebevægelsesforskningen med fordel ses som et empirisk spørgsmål: Hvornår og hvordan og på hvilke spørgsmål har kvindebevægelsen været i stand til at samle brede alliancer mellem kvinder?

Lakmusprøven på, om særartstankegangen i en konkrete feministisk bevægelse hviler på en statisk biologisk funderet forskels- og komplementaritetsopfattelse eller ej, er:

a. mener man, at mænd i samme situation kan og bør tilegne sig disse egenskaber, ex. omsorgsrationalitet?
b. ses separat organisering som noget temporært eller permanent? (mål eller middel)

9. Opløsning af kategorierne løser ikke kvindebevægelsens strategiske problemer.
Den poststrukturalistiske teoretiske opløsning af kategorierne 'kvinder' og 'mænd' opløser det evige skisma mellem forskel og ensartethed (den ontologiske dimension). Men det løser ikke de strategiske problemer med, hvordan vi kommer bort fra kvindediskrimination og kønsuligheder, og fra den overdeterminationen af kønnet, som stadig eksisterer og har eksisteret i ethvert hidtil kendt samfund.

Til slut: Vi kan opløse modsætningsparret særart-lighed, vi kan dekonstruere ligheds-forskels diskussionen og afvæbne essentialisme-konstruktivisme dikotomien! Men endog ser det ud til, at der i disse diskussioner har ligget og ligger en intern dymanik i feminismens historie. Forskellige strømninger har ofte positioneret sig mod hverandre netop med disse – uklare – begreber. Nye generationer af feminister har formuleret deres platform i modsætning til ældre generationer netop med sådanne begreber – til de ældres feministers hovedrysten. Men det korte af det lange er, at i diskussionen om kvinders identitet og kvindeligheden ligger der helt åbenbart sprængstof, som medfører uenigheder og afmagt, men også dymanik og nytænkning i kvindebevægelsen. Derfor fortsætter diskussionen.[xv]

---

[i] Denne artikel er med små ændringer identisk med min artikel, udgivet på svensk: "Ambivalenser och strategiska val. Om problem kring begreppen särart och jämlikhet i kvinnorörelsen och i feministisk teori" i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift,* nr.1, 2001, ss.17-40.

[ii] Jeg forstår feminismen som kvindebevægelsens ideologi samt ideologien hos enkeltforfattere. Om definitionen af feminismen, se Dahlerup 1986 og 1998.

[iii] Første udsagn er fra Seneca Falls erklæringen, der blev vedtaget på det første amerikanske feministiske konvent i 1848, det andet stod på en af plakaterne ved den første rødstrømpeaktion i Danmark, 8.april 1970.

[iv] Det er naturligvis muligt stadigt at tale om bølgebevægelser – nu i form af dominerende, men ikke eksklusive tendenser.

[v] Der blev faktisk dannet 41 såkaldte kvindelister rundt omrkig i kommunerne ved det første kommunalvalg med kvindestemmeret i 1909 (Dahlerup 1977). I Sverige opstillede en kvindeliste ved kommunalvalget 1927 og ved rigsdagsvalget 1928 (Torbacke 1969).

[vi] Interesseargumentet er iblandt blevet set som en udledning af den naturretlige lighedsargumentation, men for mig indeholder det et selvstændigt element. I retfærdighedsargumentet er stemmeretten (eller ligelig politisk repræsentation) et mål i sig selv, ved intereseargumentet er stemmeretten derimod et middel. Disse tre argumenter genfindes også senere hos Hernes 1982 og f.eks. hos Phillips 1995.

[vii] Astrid Stampe brugte f.eks. alle tre argumenter, retfærdighedsargumentet som et mål, de andre to som middel (Dahlerup 1988, s.15.)

[ix] Det er her problemerne med det svenske sprog kommer ind. En oversættelse kunne være: jämlikhet versus ojämlikhet (det politiske niveau) og likhet versus olikhet (eller skilldnad, särart) på det ontologiske niveau.
[x] ens eller forskellige, sameness or difference
[xi] Se Dahlerup 2000. "Dessa kvinnor talade inte frit", skriver også Yvonne Hirdman. "Deras tal är både bundet och strategisk. Deras tal är beroende av när, var och hur de talar." Derfor kræves en sofistikeret analyse, der ser på situationen i sin kompleksitet. Det er ud fra denne forståelse disse tekster må analyseres, "ja rent av konstrueras, snarare än dekonstrueras". Dikotomien samart-særart er "klumpig", medgiver Hirdman, men nødvendig (1992,s.42). Inspireret af Alberto Mulicci (1992) arbejder Josefin Rönnbäck med et frugtbart skel mellem skabelsen af *intern* enighed og skabelsen af en fælles opposition *udadtil* (Rönnbäck 2000,s.32).
[xii] Dette program findes sammen med en stor samling af andet materiale fra både den ældre og den nyere danske kvindebevægelse i arkivet, Kvindehistorisk Samling, på Statsbiblioteket i Århus.
[xiii] Judith Evans stiller spørgsmålstegn ved, om selv Mary Daly eller Adrienne Rich kan betegnes som biologister.
[xiv] I en kampagne skrev den danske Handel- og kontorfunktionærernes fagforening, ,HK, på store plakater henvendt til nutidens unge: "Vær solidarisk med dig selv. Bliv medlem af fagforeningen."

[xv] Tak til Lenita Freidenvall, Cecilia Annell og Eva Hallin for værdifulde kommentarer til manus.

Litteratur

Appel, Elin, 1978, *Kvindens Genmæle*, Branner og Korch.

Bacchi, Carol, 1990, *Same Difference. Feminism and Sexual difference*, Allen & Unwin.

Bammer, Angelika, 1991, *Partial Visions. Feminism and Utopianism in the 1970s*, Routledge.

Beauvoir, Simone de, 1949/1965, *Le deuxième sexe*. Editions Gallimard. Dansk oversættelse: *Det andet køn*. Bind 1. Gyldendal.

Benhabib, Seyla, 1995, "Feminism and Postmodernism: An Uneasy Alliance" in Seyla Benhabib et al (red.), *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange,* Routledge.

Berggren, Anne-Marie, 1987, *Likhet eller särart- harmoni eller konflikt? En analys av kvinnorörelsens idéer med utgångspunkt i utvecklingen i USA under 1960- och 70-talen*, Historiska Institutionen, Göteborgs Universitet.

Borchorst, Anette & Dahlerup, Drude, 2002, *Ligestilling som begreb, diskurs og politik.* Under udgivelse.

Bryson, Valerie, 1992. *Feminist Political Theory*, Macmillan.

Bulbeck, Chilla, 1998, *Re-orienting western feminisms. Women's diversity in a postcolonial world*, Cambridge University Press.

Butler, Judith, 1995, "Contingent Foundations: Feminism and the Question of 'Postmodernism'", pp.35-57 in Seyla Benhabib, et al (ed.), in *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*, Routledge.

- 1999, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York, Routledge.

Cott, Nancy, 1987, *The Grounding of Modern Feminism*, Yale University Press.

Dahlerup, Drude 1973, *Socialisme og kvindefrigørelse i det 19. århundrede*. Forlaget GMT.
- 1977, "Ett selvstændigt kvindeparti? Den danske kvinderetsbevægelse efter stemmeretten var vundet, 1903-18," *Kvindestudier. Seks bidrag*, Fremad.
- 1978, "Women's Entry into Politics: The Experience of the Danish Local and General Elections 1908-20", *Scandinavian Political Studies,* vol.1, new series, nos.2-3.
- 1988, *Vi har ventet længe nok. Håndbog i kvinderepræsentation.* Nord.
- 1998, *Rødstrømperne. Den danske Rødstrømpebevægelses udvikling, nytænkning og gennemslag 1970-1985*, bind 1 og 2, Gyldendal.
- 2000, "Sociala rörelsers strategier och möjligheter. Rödstrumpornas möte med 'det etablerade'", Anders Neergaard & Ylva Stubbegaard (red.) *Politiskt inflytande*, Studentlitteratur.
- 2001a, "Ambivalenser. Kvinderne og kulturradikalismen" , Hans Hertel (red.), *Kulturradikalismen*. Forlaget Tiderne Skifter.
- 2001b, "Continuity and Waves in the Feminist Movement - a Challenge to Social Movement Theory", Aino Saarinen (red.), *Women's Movement and Internationalisation: The Third Wave?,* Oulu University.

Dahlström, Edmund, 1963, "Analys av könsrolldebatten", i *Kvinnors liv och arbete. Svenska och norska studier av ett aktuellt samhällsproblem*, Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, Nordstedt (distr.).

Eduards, Maud (red.), 1983, *Kön, makt och medborgarskap*, Liber.

Evans, Judih, 1995, *Feminist Theory Today. An Introduction to Second-Wave Feminism.* Sage.

Ferguson, Kathy, 1993, *The Man Question. Visions of Subjectivity in Feminist Theory*, University of California Press.

Fredriksson, Ingrid, 1987. *Jämställdhet. Om könsideologier.* Tiden.

Haraway, Donna, 1990, "A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s", Linda Nicholson (red.), F*eminism/Postmodernism*, Routledge.

Haukaa, Runa, 1982, *Bak slagordene. Den nye kvinnebevegelsen i Norge*, Pax.

Hirdman, Yvonne, 1986, "Särart-likhet: kvinnorörelsens scylla och karybdis?: reflektioner utifrån spröda empiriska iakttagelser rörande svensk kvinnorörelsehistoria under 1900-talet" i Inge Frederiksen & Hilda Römer (red.), *Kvinder, mentalitet, arbejde. Kvindehistorisk forskning i Norden,* Aarhus Universitetsforlag.
- 1992, "Rosa Mayreders stora förtvivlan. En analys av det kvinnovetenskapliga dilemmat samart-särart.", i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, nr. 2.

Humm, Maggie, 1989, *The Dictionary of Feminist Theory*, Harvester Wheatsheaf.

Isaksson, Emma, 2001, *Kvinnokultur – identitet och feministiska alternativ i den nya kvinnorörelsen*, paper, Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria, Stockholms universitet.

Kraditor, Aileen S, 1965, *The Ideas of the Woman Suffrage Movement, 1890-1920*, Doubleday.

Manns, Ulla, 1997, *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-förbundet 1884-1921*, Brutus Östlings bokförlag Symposion.

Melby, Kari, 1995, *Kvinneligheten strategier. Norges Husmorsforbund 1915-1940 og Norges Lærerinneforbund 1912-1940*, Universitet i Trondheim.

Mill, John Stuart, 1869, *The Subjection of Women,* London.

Mitchell, Juliet, 1971, *Women's Estate*. Penguin Books.
- 1974, *Psychoanalysis and Feminism*. Allen Lane

Mouffe, Chantal, 1992, "Feminism, Citizenship and Radical Democratic Politics" in Judith Butler & Joan W. Scott (red.), *Feminists Theorize the Political*, Routledge.

Nicholson, Linda, 2000, "Gender" in Alison M. Jaggar & Iris Marion Young (red.), *A Companion to Feminist Philosophy,* Blackwell.

Pateman, Carol, 1989, *The Disorder of Women*, Polity Press

Phillips, Anne, 1995, *The Politics of Presence,* Clarendon Press.

Prokop, Ulrike, 1976, *Weiblichen Lebenzusammenhang*, Suhrkamp.

Rambusch, Sigurd, 1990, "Først valgret – så følger alt det andet. Landsforbundet for Kvinders Valgret 1907-15, Drude Dahlerup & Kristian Hvidt (red.), *Kvinder på Tinge. Kvinder i landspolitik i 75 år,* utgiven af Folketingets presidium, Rosinante.

Ravn, Anna-Birte, 1989, "Mål och midler i den gamla og den nye kvindebevægelse," *Nyt Forum for kvindeforskning*, årg. 9 nr. 3.

Rönnbäck, Josefin, 2000, "Rösträttsrörelsens kvinnor – i konflikt och samförstånd," *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4.

Scott, Joan W, 1988, "Deconstructing Equality-Versus-Difference: Or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism," *Feminist Studies*, årg. 14 nr, 1.

Smiley, Marion, 2000, "Political Theory Creates the Subject OR How Not to Generalize about Women," Paper, University of Wisconsin.

Søndergaard, Dorte-Marie, 1999, *Destabilising Discouse Analysis. Approaches to Poststructuralist Empirical Research*, arbejdspapir nr 7 i "Køn i den akademiska organisationen", København.

Tong, Rosemarie, 1992, *Feminist Thought. A Comprehensive Introduction*, Routledge.

Torbacke, Jarl, 1969, "Kvinnolistan 1927-1928 – Ett kvinnopolitiskt fiasko", *Historisk Tidskrift* häfte 2.

Wetterberg, Christina Carlsson, 1998, "Equal or different? That's not the question. Women's political strategies in historical perspective" i Drude von der Fehr et al (red.), *Is there a Nordic Feminism?,* UCL Press.

Whelehan, Imelda, 1995, *Modern Feminist Thought. From the Second Wave to 'Post-Feminism,'* Edinburgh University Press.

Wikander, Ulla, 1999, "Kvinnokultur, skillnader och sociobiologi. Kvinnorörelsen från 1960- till 90-tal ur ett personligt perspektiv", Christina Florin, Lena Sommestad & Ulla Wikander, red, *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter,* Norstedts.

Witt Brattström, Ebba, 1982, *Gråt inte, kämpa! 10 år med kvinnorörelsen,* Kvinnobulletinen och Hammarström & Åberg.

Ås, Berit, 1975, "On Female Culture", *Acta Sociologica*, årg. 18.
- 1982, "Tillbakeblikk og sideblikk på begrebet kvinnekultur", Runa Haukaa et al (red.), *Kvinneforskning: Bidrag til samfunnsteori*, Universitetsforlaget.

Utrykte kilder:

Astrid Stampe, 1887, *Kvindesagen. En kortfattet redegörelse,* Smaaskrifter udgivet af Dansk Kvindesamfund. Kjøbenhavn.

Kvinden og Samfundet, 1908/15 og 1912/2.
Politisk Revy, nr 174, 1971.

Program for kvindefestivalen i København 1976, Kvindehistorisk Samling, Aarhus.

PUBLIKATIONER I GEPS TEKSTSERIE:

1. John Andersen, Anette Borchorst, Ann-Dorte Christensen, Drude Dahlerup, Jørgen Elm Larsen og Birte Siim: *Project Outline. Gender, Democracy and Welfare States in Transition*, Aalborg Universitet, 1997.

2. Anette Borchorst: State of the Art Study of Research on Women in Political Decision-Making. Report on Denmark, Aalborg Universitet, 1997.

3. Birte Siim og Ann-Dorte Christensen: *Medborgerskab og politisk kultur.* Genoptryk af artikler fra Ann-Dorte Christensen m.fl. (red.) *Det kønnede samfund. Forståelser af køn og social forandring*, Aalborg Universitetsforlag, 1997. (Sælges kun internt på Aalborg Universitet).

4. Birte Siim: *Towards a Gender Sensitive Framework for Citizenship - Implications for Comparative Studies of Welfare States in Transition*, Aalborg Universitet, 1998. Preprint fra: Jet Bussemaker (ed.): *Citizenship and Transition of European Welfare States*, forthcoming, New York/London, Routledge.

5. Anette Borchorst, Ann-Dorte Christensen og Birte Siim: *Køn, demokrati og repræsentation - genoptryk af fire anmeldelser*, Aalborg Universitet, 1998.

6. Birte Siim: *Vocabulatories of Citizenship and Gender: The Danish Case*, Aalborg University, 1998.
Preprint fra: Critical Social Policy. A Journal of Theory and Practice in Social Welfare. Vol.18 (3), issue 56, 1998.

7. Ann-Dorte Christensen og Poul Knopp Damkjær: *Kvinder og politisk repræsentation i Danmark.*1998

8. Hege Skjeie: *Claims to Authority.*

9. Jens Ulrich: *Det refleksive valgs eksistentielle fordring - en moderne læsning af Jean-Paul Sartre.*

2000-2001:

1-2000 Drude Dahlerup: *The Women's Movement and Internationalization. Disempowerment or New Opportunities?*

2-2000 Pernille T. Andersen: *Identitet og arbejdsliv set i lyset af senmodernitet og fleksibel kapitalisme. En kritisk læsning af Richard Sennett*

3-2000 Bérengère Marques-Pereira: *Political Representation in Belgium. Women's Citizenship, Change and Continuation in Parliamentary Debates.*

4-2000 Anne Philips: *Democracy and the Representation of Differences and The Politics of Presence: Problems and Developments*

5-2000 John Andersen: *Options for Politics of Inclusion and Post-Industrial Solidarity*

1-2001 Beatrice Halsaa: *Uferdige eller likestilte demokratier? Historiografiske refleksjoner om nordisk statsvitenskapelig kvinneforskning*

2-2001 Drude Dahlerup: "*Men kvinderne vil jo ikke selv*" *Diskursen omkring betydningen af køn ved danske kommunevalg*

3-2001 Drude Dahlerup: "Ambivalenser og strategiske valg" *Om problemer i kvindebevægelsen og i feministisk teori omkring forskels- og lighedsbegreberne.*

UDGIVELSER I GEPS RAPPORTSERIE:

1-2000 Anette Borchorst, Anne Maria Holli, Hege Skjeie og Christina Bergqvist: *State of the art Study of Research on Women in Political Decision Making, Reports on Denmark, Finland, Norway and Sweden.*

2-2000 Anette Borchorst og Christina Fiig: *Plads til forbedring, Dansk ligestillingspolitik 1975 til 2000*

3-2000 John Andersen in co-operation with Gestur Hovgaard Soeren H Jensen: *The Politics of Ambivalence and Gambling in Copenhagen*

1-2001 Ann-Dorte Christensen og Birte Siim: *Tabelrapport: Køn, demokrati og modernitet*

GEP - FORSKNINGSPROGRAM OM KØN, MAGT OG POLITIK

GEP - FORSKNINGSPROGRAM KØN, MAGT OG POLITIK beskæftiger sig med den ændrede politiske betydning af køn i de moderne samfund. Kvinders stilling i det danske demokrati har gennem de sidste 30 år ændret sig fra politisk magtesløshed til politisk tilstedeværelse og indflydelse. Denne udvikling har haft vidtgående konsekvenser - ikke kun for kvinder, men også for mænd.

Programmets overordnede formål er at analysere samspillet mellem på den ene side forandringer og opbrud i kønsrelationer og kønsopfattelser og på den anden side ændringer i de europæiske velfærds- og demokratimodeller. Den grundlæggende antagelse er, at politikken spiller en central rolle for konstruktion af køn - og omvendt at ændringer i kønsrelationerne påvirker den politiske diskurs og de politiske institutioner. Ud fra denne dobbelte problematik rejses der en række nye spørgsmål bl.a. til samspillet mellem det civile, politiske og sociale medborgerskab.

Der lægges især vægt på to faktorer: For det første på at synliggøre processer og mønstre bag de dobbelte tendenser til "empowerment" og marginalisering med basis i køn og klasse. For det andet på at differentiere i gruppen af kvinder og i gruppen af mænd ved at undersøge samspillet mellem køn og klasse. Samtidig med, at kønsperspektivet fastholdes vil disse differentieringer bl.a. synliggøre generationsforskelle og forskelle mellem ressourcesvage og ressourcestærke grupper.

Gennem delprojekter og konkrete casestudier vil områder som fx den offentlige ligestillingspolitik, baggrunden for den stigende kvinderepræsentation, betydningen af kvinders deltagelse i de politiske fællesskaber og i den politiske elite, samt strategier mod marginalisering og fattigdom blive behandlet.

JOHN ANDERSEN
Institut for Samfundsøkonomi
og Planlægning
Roskilde Universitetscenter
Bygning 23.1., PO 260
4000 Roskilde
Tlf.: 46 75 77 11
Fax: 46 75 66 18
E-mail: johna@ruc.dk

ANETTE BORCHORST
FREIA - Center for
Kvindeforskning
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
Tlf.: 96 35 84 27
Fax: 98 15 32 98
E-mail: ab@humsamf.auc.dk

ANN-DORTE CHRISTENSEN
FEIA - Center for
Kvindeforskning
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
Tlf.: 96 35 83 92
Fax: 98 15 32 98
E-mail: adc@humsamf.auc.dk

DRUDE DAHLERUP
Statsvetenskapliga Institutionen
Stockholms Universitet
S-106 91 Stockholm
Sverige
Tlf.: +46 (0)8 16 49 65
Fax: +46 (0)8 15 25 29
E-mail: drude.dahlerup@statsvet.su.se

JØRGEN ELM LARSEN
Sociologisk Institut
Københavns Universitet
Linnésgade 22
1361 København K
Tlf.: 35 32 32 80
Fax: 35 32 39 40
E-mail: Joergen.Elm.Larsen@
sociology.ku.dk

BIRTE SIIM *(KOORDINATOR)*
FREIA - Center for
Kvindeforskning
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 2
9220 Aalborg Ø
Tlf.: 96 35 80 12
Fax: 98 15 32 98
E-mail: siim@humsamf.auc.dk

PERNILLE T. ANDERSEN
(PH.D.-STUDENT)
Inst. for samfundsudvikling
og planlægning
Aalborg University
Fibigerstraede 2
DK-9220 Aalborg Oest
Phone: +45 96 35 80 80
Fax: +45 98 15 32 98
E-mail pernillea@i4.auc.dk

JENS ULRICH
(PH.D.-STUDENT)
Inst. for Historie, Internationale
Studier og Samfundsforhold
Aalborg University
Strandvejen 19
DK-9000 Aalborg
Phone: +45 96 35 80 80
Fax: +45 98 15 32 98
E-mail: jensu@socsci.auc.dk

GERDA THORSAGER
(PH.D.-STUDENT)
Department of Sociology
Copenhagen University
Linnésgade 22
DK -1361 Copenhagen K
Phone: +45 35 32 39 45
Fax: +45 35 32 39 40
E-mail: gerda.thorsager@
sociology.ku.dk

Ambivalence and Strategic Choices. Problems concerning the concepts of difference and equality in the Women's Movement as well as in Feminist Theory.

By Drude Dahlerup
Drude.dahlerup@statsvet.su.se

Although previous research about the old feminist movement has deconstructed the equality versus difference dichotomy as false, recent Swedish research applies the same dichotomy, arguing that the demise of second wave feminism in Sweden was due to a swing from "equality feminism" to "difference feminism". Based on her own extensive research on feminism, Dahlerup argues that cultural feminism of that period, including such phenomena as all women bands, films and women's literature, rather should be interpreted as a gigantic search for new feminist identities. The traditional role as housewife was strongly rejected, but at the same time, the movement was trying to avoid the classic "Wollstonecraft's dilemma": that equality policy tends to make men the norm. Studies of old as well as newer feminist movements show that it has been possible for feminists to argue for equality (the political dimension) without agreeing or even clarifying for themselves the troublesome question of sameness or difference between the sexes (the ontological dimension). This article rejects the new dichotomy of biological essentialism versus constructivism, partly as a consequence of feminist theory's own rejection of the distinction between sex and gender.
The article states that all feminisms see women's position as socially constructed, although in varying degrees; and that even "difference feminism" includes some protest against patriarchal biologism – otherwise it would, per definition, not be feminism. In general, feminism is full of ambivalence and strategic choices rather than dichotomous thinking. The author also modifies the pendulum-theory of historical swings between feminism of sameness and feminism of difference.
The article ends with recommendations for feminist movement research: A synchronous perspective is necessary, even in diachronous analyses. Further, dichotomous analytical concepts should be replaced by idealtypes which allow for differences in degree. Finally, it should be considered an empirical question, whether, when and on what issues women in history have constituted a group.